

„*Quod me nutrit me destruit.*“

Výzkum hrobu dvou mladých bojovníků z první poloviny 13. století,
Malín, okres Kutná Hora, Česká republika
Mgr. Filip Velímský, Ing. Jiří Hošek, PhD., RNDr. Petra Stránská
(Archeologický ústav AV ČR Praha)

Článek vznikl za podpory Grantové agentury AV ČR, projekt reg. č. A800020603

1.1. Lokalita Malín

1.1.I. Přírodní podmínky

Obec Malín, na jejímž katastrálním území byl hrob odkryt, se nalézá ve východní části středních Čech, na severovýchodním předměstí dnešního města Kutná Hora, jehož je součástí. Obec se nachází na mírně terénní vyvýšenině protáhlého oválného tvaru¹, která vystupuje z okolní ploché nivy, jež se rozkládá jižně a jihovýchodně od masivu Kaňku a je protkána hustou sítí vodních toků, konkrétně říčkami Klejnárkou a Vrchlicí a potokem Beránkou. Všechny uvedené toky v minulosti v nivě často meandrovaly a vytvářely tak rozlehlá inundační pásma se silnými náplavovými souvrstvími. Místy měl tento pás inundace charakter sezónních mokřin, které byly jen obtížně prostupné, a tvořily proto přirozenou ochranu celé lokality.

Dle orografického členění Českého masivu leží zájmová oblast na rozhraní soustavy Čáslavské kotliny a Kutnohorské plošiny, která vznikla abrazi křídového moře.

Horninový podklad zkoumané lokality a bližšího okolí je tvořen druhohorními mořskými sedimenty svrchnokřídového stáří (stratigrafický stupeň turon). Marinní uloženiny zastupují vápnité jíly a slíny, resp. slínovce a prachovce. Na pahorku ve středu Malína vystupují nehluboko pod povrchem (do hloubky 1 m), ve svazích pod vrcholkem v hloubkách 1 až 2 m, a v nivě asi 2,8 až 5 m pod stávající úrovní terénu.

Slídnaté metamorfované horniny kutnohorského krystalinika jsou zastizitelné v druhotném uložení pod svahovými hlínami a na hraně inundace potoka Beránky. Křídové sedimenty jsou v Malíně i širším okolí překryty kvartérními uloženinami charakteru spraší, terasových štěrků a jílu, soliflukčních a eluviálních hlín i nejmladších holocénních potočních náplavů (*Beneš a kol. 1963, 153; Rädisch 1955, 1-4; Zavřel 2004, 1*).

Klimaticky je Malín řazen na rozhraní oblastí teplé a mírně teplé, k okrsku mírně suchému, převážně s mírnou zimou. Průměrná roční teplota se zde pohybuje v rozmezí 8 – 9 °C, srážky činí v úhrnu mezi 550 – 600 mm, sněhová pokrývka se drží kolem 40 dnů a hloubka promrznutí půdy činí maximálně 80 – 90 cm (*Král 1970, 5; Malina a kol. 1976, 23; Zavřel 2004, 1*).

1.1.II. Historické souvislosti

Území, na kterém se nachází dnešní obec Malín, stejně jako její nejbližší okolí, patří již od pravěku mezi nejintenzivněji osídlované části v celém kutnohorském regionu.² Na katastrálním území obce Malín byly doposud archeologicky evidovány doklady pravěkého osídlení či pohřbívání z období neolitu (kultura vypíchaná), eneolitu (bez přesného určení kultury), starší doby bronzové (kultura únětická), mladší doby bronzové (kultura lužická), mladší doby železné (latén) a doby římské.

Ze své výhodné pozice na trase obchodních stezek na Moravu (tzv. trstenická a haberská cesta) těžil Malín i v dobách své největší slávy na přelomu 10. a 11. století³, kdy zde fungovalo nejprve slavníkovské⁴, posléze přemyslovské hradiště.

V tomto období dostává Malín podobu regionálního správního a církevního centra. Na akropoli hradiště je v západní části vystavěn kostel zasvěcený sv. Janu Křtiteli, nejstarší sakrální památka v této části východních Čech (*Benešová-Fischerová 1985, 69-77*). Poblíž kostela se předpokládá existence residence správce hradiště a objekt

¹ Nejvyšší bod na lokalitě má nadmořskou výšku 220 m n.m.

² Intenzivní pravěké osídlení je archeologickými výzkumy doloženo po celé trase trstenické stezky mezi Kutnou Horou a Čáslaví. Starší shrnutí pravěkého osídlení regionu viz. *Haken 1933, 1934; Pavlů - Valentová - Zápotocký 1978*. Nověji se uvedené problematice věnovali např. *Jiráň 1996; Pavlů - Rulř 1996; Šumberová 1996; 2000; Valentová 1996*.

³ Podle stávajících archeologických zjištění existovalo hradiště již v době středohradištní (nejpozději od první poloviny 10. století). O jeho existenci svědčí především nález keramikou datovatelných fortifikačních prvků - příkopů zachycených archeologickými výzkumy na předpolí hradiště (*Velímský, T. 1985; Vencel 1973*) i nálezy středohradištní keramiky v kulturních vrstvách a objektech na akropoli hradiště (*Lehečková 1970a; Velímský, T. 1985; Vencel 1960*) a na pohřebištích v jeho zázemí (*Lehečková 1970b; Velímský, T. 1985*).

⁴ Dokladem této držby jsou především stříbrné denáry Slavníkovce Soběslava, které mají ve svém opisu vyražen název lokality „MALIN CIVITAS“.

mincovny, ani jedna ze staveb ale nebyla doposud archeologicky doložena. Archeologicky máme naopak doloženo mladohradištní dobudování a zesílení fortifikace hradiště a rozšíření jeho hospodářského zázemí na východním a severním předpolí (*Sláma 1986, 80; Velímský, T. 1985, 58-60; Velímský, F. 2005, 265-266*).

V průběhu 11. století je Malín k roku 1046 uváděn stále ještě jako civitas (CDB I, 360), následně k roku 1101 jej pak ale kronikář Kosmas označuje již novým termínem oppidum (RFB II, 149). Určitá regrese v použitém názvosloví naznačuje, že v průběhu druhé poloviny 11. století patrně došlo k úpadku celé lokality.

V první polovině 12. století se Malín s největší pravděpodobností dostává do správy, možná i do přímého vlastnictví velmože Miroslava, který držel jako výsluhu za službu v hradské správě většinu okolních statků a vsí. Někdy kolem roku 1142 se Miroslav rozhodl na svých statcích v Sedlci založit klášter. Jako řeholníky si Miroslav vybral do té doby v Čechách ještě neusazené mnichy cisterciáckého řádu, kterým přenechal většinu svého zboží v regionu.⁵ Donací přešel na cisterciácký klášter patrně také Malín⁶, respektive osada existující na místě staršího hradiště. Ta se pak v prvních letech existence kláštera stala díky své poloze jeho stěžejním statkem a postupně se rozrůstala až na úroveň menšího městečka (*Charvátová 1998, 133*).

V průběhu 12. a 13. století reflektuje Malín plně vývoj sedleckého kláštera. Klášter, jehož počáteční fundace nebyla nikterak bohatá, záhy naráží na hospodářské obtíže, které vrcholí koncem 13. století, v době braniborského záboru, kdy sedleckému konventu hrozí zánik v podobě rozptýlení jeho mnichů do jiných klášterů. V poslední chvíli zachránil klášter zázrak v podobě nálezů bohatých ložisek stříbrné rudy. Doslova ze dne na den se tak z ekonomicky krachující instituce stává nejbohatší klášter v zemi. Bohatství, které klášteru plynulo z pronájmů půdy pro důlní podnikání a dalších poplatků, se odrazilo nejen na růstu jeho moci a vlivu, ale také na růstu a posílení klášterních majetků. Ty se staly privilegovanými dodavateli zboží, zejména potravin, hornickým osadám. Malín se na přelomu 13. a 14. století mění z nevýznamné osady na prosperující klášterní městečko, které v mnoha ohledech, zejména pak v církevních otázkách, ovlivňovalo chod i svého daleko většího souseda, Kutné Hory. Klíčem k uvedenému postavení Malína bylo jeho pevné sepětí s klášterem a fungující farní úřad u kostela sv. Štěpána, pod který spadalo i obyvatelstvo nově založeného města. Malínská fara byla díky poplatkům přicházejícím z Kutné Hory lukrativním církevním úřadem a byla obsazována vybranými osobami. Ty často pocházely z vysokých církevních kruhů či z blízkého okruhu panovníka a disponovaly nemalým politickým vlivem, který dokázaly využít při hájení svých zájmů vůči rozrůstajícímu se městu Kutná Hora (*Charvátová 1998, 128-130; Štroblová – Altová a kol. 2000 56-57*).

Ovlivňování chodu města klášterem ale vzalo záhy za své. S enormním populačním růstem horního města a extenzivním rozšiřováním těžby začalo stále častěji docházet ke střetům mezi obyvatelstvem Hory, sedleckými mnichy a obyvateli Malína. Tyto pŕtky vyvrcholily v roce 1412, kdy byl Malín kutnohorskými havíři vypálen (*Štroblová – Altová a kol. 2000, 60*). Malín se z této události již nikdy zcela nevzpamatoval a na další údobí se stal satelitní osadou Kutné Hory.

V současné době je areál bývalého hradiště, stejně jako prostor vrcholně středověkého městečka zastavěn zástavbou převážně rodinných domů.

1.2. Okolnosti výzkumu

Archeologický výzkum při stavbě kanalizace v obci Malín⁷ proběhl od poloviny září do začátku listopadu roku 2003 formou předstihových sondáží. Pro výzkum bylo vybráno několik úseků nacházejících se na akropoli bývalého slovanského hradiště v blízkosti kostelů sv. Jana Křtitele z 10. století a sv. Štěpána z 12. století, kde se dalo předpokládat porušení pohřebních areálů. Další sondy byly naplánovány po obvodu hradiště, v trase předpokládaného průchodu hradištního opevnění a poblíž míst s pozitivními archeologickými zjištěními z dřívější doby.

V průběhu výzkumu bylo postupně odkryto celkem pět sond č. I/03-V/03.⁸ Jako nejzajímavější se ukázala sonda IV/03 u kostela sv. Jana Křtitele, kde bylo pod několika povrchy komunikace zachyceno jednak neporušené

⁵ Hlavní centrum přemyslovské správy v oblasti se v první polovině 12. století definitivně přesouvá do sousední Čáslavi.

⁶ V zakládací listině sedleckého kláštera není donace Malína klášteru výslovně uvedena. Vzhledem k pozdějším právně-majetkovým vztahům mezi oběma lokalitami se lze ale domnívat, že nově založená instituce kláštera poměrně rychle převzala jak správní tak i komunikační funkci po upadajícím malínském hradišti, aby si následně podmanila i veškeré zde pozůstalé osídlení.

⁷ Investorem celé akce i archeologického výzkumu byla Vodohospodářská společnost Vrchlice-Maleč a.s., z Kutné Hory.

⁸ V sondě č. I/03 položené v ulici vedoucí ve svahu pod kostelem sv. Jana Křtitele směrem k malínské škole byl pod komunikací zachycen zbytek základového pasu nepojené kamenné zdi, patřící blíže neurčenému objektu. V zásypu zdi byla zachycena keramika datovatelná do první a druhé poloviny 13. století, ale i do 14. a 15. století.

kulturní souvrství související s vrcholně středověkou fází osídlení Malína (od druhé poloviny 13. století do konce 15. století), jednak pohřebiště patřící ke kostelu.

Výzkum byl sice omezen rozsahem výkopu, přesto se podařilo odkrýt a zdokumentovat několik středověkých objektů (jímky, kúlové jámy) a několik vrcholně středověkých hrobů. Výjimečný byl mezi nimi společný pohřeb dvou mladých mužů (hrobová jáma č. 1/03) z první poloviny 13. století (viz. bod 1.3).

Další dva pohřby (hroby č. 2/03 a 3/03) byly zachyceny v jižní stěně profilu sondy č. IV/03, jednalo se o silně poškozený pohřeb jednoho dospělého jedince⁹, do jehož hrobové jámy byl následně uskutečněn ještě samostatný pohřeb dítěte.¹⁰ Celou situaci snad lze interpretovat jako pohřeb dvou příbuzných jedinců, možná matky a dítěte. Datace obou pohřbů je vzhledem k chybějící pohřební výbavě a částečně porušené stratigrafii komplikovaná. Na základě nálezů keramiky ze zásypů a dochované situace se lze domnívat, že by oba hroby mohly pocházet z průběhu 13. století.

Ve svrchních vrstvách výkopu sondy č. IV/03 byly zachyceny části kosterních ostatků ještě několika dalších jedinců, které pocházely z komunikací zničených hrobů, a které vzhledem k jejich fragmentárnímu stavu nešlo přesněji rozlišit.¹¹

Obdobná situace, tj. větší počet komunikací a inženýrskými sítěmi zničených hrobů s částečně dochovanými lidskými ostatky, se nacházela i v závěru sondy, v těsné blízkosti kostela sv. Jana Křtitele, v místě prohloubení pro kanalizační šachtu.¹²

Všechny pohřby zachycené v sondě č. IV/03 byly orientovány v ose východ – západ, u žádného z pohřbů se nepodařilo zjistit rakev ani vnitřní úpravu hrobové jámy.

Výsledky výzkumu pohřebiště v sondě č. IV/03 by snad mohly pomoci s upřesněním datace situací odkrytých v průběhu staršího výzkumu I. Háška. Ten v roce 1953 prováděl sondáže podél severní a jižní zdi kostela, přičemž postupně zachytil celkem 16 hrobů, které vzhledem k absenci materiálu nešly přesněji datovat.¹³

Jako poslední byla v rámci výzkumu zkoumána sonda č. V/03 v předpolí druhého malínského románského kostela sv. Štěpána. V rámci sondy nebyly tentokrát zachyceny žádné hroby. Pohřební areál u kostela je poměrně pevně vymezen starou hřbitovní zdí a táhne se opačným směrem, než jakým ležela sonda.

Absence hrobů naštěstí neznamenalala absenci i dalších archeologických situací. Ve svrchní části sondy č. V/03 byl pod několika vrstvami povrchů komunikace zachycen srovnávací zásyp terénu, který obsahoval větší množství pozdně středověké a raně novověké keramiky. Mezi zlomky byla zachycena také část renesančního nepolévaného kachle s kvalitně ztvárněnou plastickou výzdobou v podobě sebevraždy páchající Lukrécie. Vrstva zásypu dosedala na vrstvu štětovaného povrchu vrcholně středověké komunikace, kterou tvořily kompaktně usazené středně velké křemencové valouny. Skrze vrstvu tohoto štětu se zahlubovalo několik kúlových jam a dvě větší jámy, které byly dokumentovány na profilu, a které, dle příměsí strusek a tavenin ve své výplni, patrně souvisely se zpracováním železné rudy. Všechny objekty zachycené v sondě lze díky zachycenému doprovodnému keramickému materiálu označit za vrcholně středověké až raně novověké (15.-16. století).

V sondě č. II/03, která byla vedena v boční uličce naproti mateřské škole u klubu Malín, byly zachyceny zbytky štětovaných povrchů, skrze které byly zahloubeny raně novověké jímky. V jejich zásypech byly kromě množství stavebního a organického odpadu obsaženy i zlomky sekundárně uložené vrcholně středověké keramiky.

V o něco výše ve svahu ležící sondě č. III/03 byl zachycen kratičký úsek nepojené kamenné zdi, který nelze, vzhledem k fragmentárnosti celé situace a absenci doprovodného materiálu, blíže interpretovat.

⁹ Vzhledem k fragmentárnosti celého nálezu (nalezeny byly pouze zlomky lebečních kostí, kosti levého předloktí, levý femur a zlomek pravého a drobné kosti ruky) mohl antropologický rozbor skeletu (Ao 10625) pouze konstatovat, že se jednalo o pozůstatky minimálně jednoho dospělého jedince, blíže neurčitelného pohlaví, adultus II-maturus II (nad 30 let).

Deskriptivně: lebeční zlomky tenko- až středněsilnostenné, s otevřenými lebečními švy. Kostí postkranialního skeletu gracilní až středně robustní stavby, slabě svalově modelované, s plně přirostlými epifýzami. Nelze určit, zda jednotlivé kosti náleží téměř jedinci. Patologie: velmi slabé artrotické lemy na hlavici ulny. Metricky: femur platymerní (77,1). Tělesná výška podle délky femuru pro ženy velmi velká (170,5 cm), pro muže velká (173,0 cm) (*Stránská 2005, 4-5*).

¹⁰ Antropologický rozbor skeletu (Ao 10624) potvrdil, že se jednalo o malé dítě, infant II ve věku přibližně 4-5 let. Zachována přitom zůstala pouze fragmentární lebka a poškozený postkranialní skelet.

Deskriptivně: lebeční kosti gracilní, s otevřenými lebečními švy. Plně prořezaný mléčný chrup, založené korunky trvalých zubů, na stoličkách kořeny v počátečním stádiu vývinu. Postkranialní skelet gracilní, s volnými epifýzami (*Stránská 2005, 4*).

¹¹ Odebraný soubor (Ao 10623) obsahoval pozůstatky minimálně dvou malých dětí, inf II (0,5-6 let) a tři dospělých jedinců, u nichž nelze blíže stanovit pohlaví ani věk (v případě nálezu pánevní kosti by se mohlo jednat spíše o jedince mužského pohlaví, maturus I-II (45-60 let) (*Stránská 2005, 4*).

¹² Kostí byly bohužel destruovány do takové míry, že již nešlo provést potřebná antropologická šetření.

¹³ Nálevozá zpráva výzkumu se stejně jako terénní dokumentace, zaměření a materiál bohužel v průběhu času v Národním muzeu ztratila. Pracovat tak lze pouze se stručnými výtahy a citacemi této zprávy.

1.3. Popis nálezové situace hrobové jámy č. 1/03

Zachycená hrobová jáma č. 1/03 měla prakticky pravidelný obdélný tvar o rozměrech cca. 190 x 100 cm. Ve své západní části byla hrobová jáma mírně zkosená, přibližně uprostřed jižní stěny pak byl půdorys jámy rozšířen o jednu menší oválnou jamku, jejíž účel není prozatím zcela jasný.¹⁴ Půdorys hrobové jámy, jejíž zásyp byl tvořen ulehlou světlehnědou hlínou s příměsí velmi drobného kamenitého šterku, byl na béžově-bílém slinitém podloží dobře patrný. Na půdorysu jámy, v jejím zásypu ani na dně nebyl patrný duplicitní vkop pro druhý pohřeb, takže lze tvrdit, že obě těla byla do hrobu uložena společně a ve stejnou dobu.

Stěny jámy byly zahlobeny prakticky kolmo, dno jámy bylo rovné, s výjimkou již zmíněné oválné jamky při jižní stěně, která byla zahlobena ještě o cca. 15 cm hlouběji. Vzhledem k výrazným terénním úpravám, které v ploše, kde se hrob nacházel, v minulosti proběhly, byla evidovaná hloubka hrobové jámy poměrně malá cca. 25-30 cm.

Patrná nebyla žádná vnitřní konstrukce jámy, nedochovaly se ani pozůstatky či otisky dřevěných rakví, či zlomky kování. Při obou skeletech byly ale nalezeny přezky a spona¹⁵, takže se lze domnívat, že oba jedinci byli do hrobu uloženi v šatech. Vzhledem k absenci zbytků textilií nelze bohužel říci jak tento oděv vypadal ani zda těla kryla ještě nějaká další vrstva látky, např. rubáš.

Důležitou součástí hrobové výbavy obou jedinců byly nože (podrobněji viz. bod 3.2.), které byly umístěny jednou pod, podruhé pak přímo v dlani pravé ruky a čepelí směřovaly nahoru a ven od těla.¹⁶

Oba skelety ležely v jámě natažené v poloze na zádech ve směru východ – západ, aniž by se vzájemně dotýkaly (podrobněji viz. bod. 2.1.).

Pohřeb lze na základě nálezů keramiky ze dna a ze zásypu hrobové jámy i na základě analogických nálezů bronzových přezek datovat do první poloviny 13. století.

2.1. Antropologický posudek skeletů Ao 10621 a 10622

2.1.I. Antropologie skeletu Ao 10621

Zachována poškozená lebka a mírně poškozený postkranialní skelet. Kostra byla uložena na pravé straně dvojhrobu, ve směru VZ, v natažené pozici. Lebka byla stočena doleva směrem ke středu hrobu, pravá horní končetina byla mírně ohnuta v lokti a ruka držící nůž spočívala pod pubickou symfýzou.

Deskriptivně: ovoidní, postmortálně mírně deformovaná lebka středně robustní stavby, slabě svalově modelovaná, s otevřenými lebečními švy. V okcipitální normě oblouk středně vysoký, stěny rovnoběžné, tubera frontalia malé, glabella 3.-4.stupně, arcus superciliares středně vytvořené, čelo ubíhavé až klenuté. Očnice nízká, hranatá, s oblým okrajem. Týl klenutý, protuberantia occipitalis externa 2.-3.stupně, processus mastoideus malý. Mandibula se středně vysokým tělem, rameny ve středních hodnotách a evertovanými gonii. Výrazné trigonum mentale, brada středně silně prominující. Chrup slabě, na řezácích a stoličkách středně silně obroušen.

Postkranialní skelet středně robustní, slabě svalově modelovaný, s plně přirostlými epifýzami – pouze sternální epifýza na kostech klíčních končící srůst. Kost křížová dlouhá, úzká, málo prohnutá. Pánevní znaky převážně mužské.

Patologie: jedna intravitální ztráta (36), diastema mezi 11 a 21. Neúplná lumbalizace S1, naznačená oboustranná osifikace sternocostálního spojení I.

Metricky: mozkovna brachykranní (82,3?), eurymetopní (69,4), mesomandibulární (96,0), femury hyperplatymerní (72,7), tibie euryknemní (70,5). Tělesná výška velká (170,8 cm).

Závěr: mladý muž, adultus I (25-30 let).

2.1.II. Antropologie skeletu Ao 10622

Zachována poškozená lebka a mírně poškozený postkranialní skelet. Kostra uložena na levé straně dvojhrobu, v natažené pozici, s lebkou ležící na týlu.

Deskriptivně: ovoidní cranium středně robustní stavby, slabě svalově modelované, s otevřenými lebečními švy. V okcipitální normě oblouk nízký, stěny rozbíhavé, protuberantia occipitalis externa 4.stupně. V normě frontální očnice nízká, hranatá, kořen nosu středně široký, mělce zapuštěný, čelní hrboly malé, apertura pyriformis středně široká, středně vysoká, glabella 2.stupně, arcus superciliares středně vytvořené. V normě laterální čelo klenuté až kolmé, processus mastoideus malý, týl klenutý. Mandibula v těle vysoká, s rameny středně šikmými, středně dlouhými, širokými, gonii evertovanými. Brada slabě prominující. Chrup slabě obroušen.

¹⁴ Rozměry této oválné jamky byly cca. 45 x 30 cm. Ve výplni byly kromě zlomků keramiky zachyceny také fragmenty železa.

¹⁵ V prostoru pánve a u krku byly nalezeny celkem dvě přezky opasku (jedna železná a jedna bronzová) a jedna menší kulatá bronzová spona.

¹⁶ Ani u jednoho z nožů se nepodařilo zjistit, že by jeho čepel byla kryta nějakým pouzdem.

Postkranální skelet středně robustní, slabě svalově modelovaný, s epifýzami končícími srůst. Pánevní pohlavně determinační znaky mužské.

Metricky: femury eurymerní (87,1), tibie euryknemní (80,0), tělesná výška velká (174,9 cm).

Patologie: Na levé parietální kosti parasagitálně i přes poškození stopy starých zranění v podobě pravděpodobně záseku a dalších dvou na sebe navazujících prohlubní přibližného průměru 20 mm, vzniklých pravděpodobně při tupém poranění; vzhledem k povaze okraje prohlubní lze uvažovat o chirurgickém ošetření („toaletě rány“), všechna tato zranění jsou zhojena. V oblasti pod levým parietálním hrbolem se nachází nepravidelný otvor max. rozměrů 37x26 mm. Jedná se o nejspíše pourazovou trepanaci – chirurgicky ošetřené trauma; zvolna se svažující okraj je zhojený. V místě křížení linea temporalis dx. a sutura coronalis se nachází zhojené sečné poranění v délce přibližně 35 mm. Pravá parietální je kolmo rozseknuta – rána byla vedena zezadu do oblasti tuber parietale dx., horní okraj úlomku tvoří oblouk od sutura temporoparietalis k sutura coronalis, horizontálního průměru 85 mm. Zranění nejvíce známky hojení. Druhý nezhojený zásek se nachází v levé parietální kosti nad tuber parietale; zasahoval pravděpodobně horní okraj výše popsané trepanace, končí v sutura sagittalis. (Určil J. Likovský.)

Závěr: dospívající muž, juvenis (18-20 let).

3.1. Metalografický rozbor nožů

3.1.I. Nůž č. 1317/03 ; 1. pol. 13. stol., sonda IV/03, hrob 1/03 (skelet Ao 10621)

Metalografický popis (viz. obr. 8): V místě 1 byla odhalena část kovového jádra, v oblasti I se strukturou feritu se stopami perlitu, v oblasti II se strukturou feritickou-perlitickou, kdy obsah uhlíku přechází od podeutektoidních koncentrací v blízkosti oblasti III až do feritu v blízkosti oblasti I, velikost zrn 7 až 8 ASTM. Při přechodu do oblasti III má struktura kalený charakter. V oblasti III je baint tvrdosti 395 ± 23 HV_{0,1}, objevují se i dva podélné světlé svary. V místě 2 byla zachycena střepinka s proměnlivým obsahem uhlíku (podeutektoidní str. až ferit) velikosti zrn 7-8 ASTM, v zónách bohatších uhlíkem s obtížně leptatelnou baintickou strukturou. V místech 3 a 4 byla zjištěna pouze baintická struktura o tvrdosti 455 ± 52 HV_{0,1}.

Závěr: Ocelový břit nože je vlnkovitým svarem napojený ke středovému pásku z fosforového železa, hřbet čepele je rovněž ocelový, ale jeho podoba nejasná. Je možné, že hřbetem se táhl ještě podélný světlejší pruh. Kaleno bylo nejspíše do oleje. Vynikající vlnkovitý nůž.

3.1.II. Nůž č. 1318/03 ; 1. pol. 13. stol., sonda IV/0, hrob 1/03 (skelet Ao 10622)

Metalografický popis (viz. obr. 9): V místě 1 je zachovaná střepinka původního ostří, v nákrese značená jako oblast I, s martenzitickou strukturou tvrdosti 795 ± 71 HV_{0,1}. Ostří přecházelo do oblasti II, kterou tvořil ferit s nezřetelnými hranicemi zrn. Nad tímto feritickým prutem byla umístěna damasková vložka, v nákrese částečně zachycená oblastmi III a IV. Oblast III byla feriticko-peritická s cca 0,2 % C a velikostí zrn 7 až 8 ASTM. Oblast IV byla perliticko-feritická s 0,6 % C a velikostí zrn 9 ASTM. V místě 2 byl zachycen materiál "vlnky" náležící již k ostří s martenzitickou strukturou (oblast I), a materiál prutu nad vlnkou (oblast II) s převážně feritickou strukturou s nezřetelnými zrny, které protínaly dva úzké feriticko-perlitické pásy s cca 0,2 % C a zrny velikosti 8 ASTM. V místě 3 byla opětovně zjištěna střepinka ostří s martenzitickou strukturou.

Závěr: Ocelové kalené ostří se vlnkovitým svarem napojuje na vysokofosforovou železnou mezivrstvu a ta na složitěji vyrobenou damaškovou vložku (sestavenou z devíti lamel – viz. obr. 9, foto A, B). Materiál horního hřbetního prutu se zjistit nepodařilo. Jde o vynikající složitě vyrobený svárkově damaskovaný a vlnkovitý nůž.

3.2. Analogie malínského nože se svárkovým damaskem

Nože se svárkovým damaskem patřily mezi luxusní a velmi ceněné nožířské výrobky. Nacházíme je v různém tvarovém i konstrukčním řešení především ve střední a východní Evropě 10. až 13. století¹⁷. Při hledání analogií se lze u nožů s damaskem zaměřit nejen na tvarový typ, případně velikost, ale především na způsob celkového konstrukčního řešení. Známá je celá řada variant, zahrnujících velmi jednoduchá provedení až po složitěji řešené kusy, mezi které patří i nález z Malína. Kombinace vlnkovitě navařeného ostří společně s damaskovou vložkou se zdá být poměrně vzácná, přestože nože s vlnkovitým svarem (bez damasku) byly zaznamenány na řadě polských i

¹⁷ K největšímu rozšíření nožů se svárkovým damaskem dochází patrně ke konci tohoto období (Pleiner 1979, 250). Soudíme tak nejen z počtu nožů, které lze datovat do 13. stol., ale i z narůstající kumulace těchto nálezů na jednotlivých lokalitách; ze 13. stol. pocházejí dam. nože v počtu 5 až 7 ks např. ze souborů středověkých měst Hradištko u Davle – Sekanky (ČR) (Pleiner 1982, 274-275), Wrocław (Polsko) (Kaźmierczyk 1970, obr. 29 na str.114, 119-121) či Izjaslavi (Ukrajina) (Voznessenskaia 1999, Tab. I na str. 112; Voznesenska - Nedopako - Pankov 1996, 95).

českých a moravských lokalit, a mezi honosnými noži (pásované, vlnkovité a damaskované čepele) jsou relativně běžným typem. Vzájemné užití obou zdobných elementů (dam. vložka + vlnkovitý svar) ani nebylo výdobytkem středověkého nožířství; objevilo se mnohem dříve u mečů, saxů i kopí. Snad právě tyto starší výrobky, respektive techniky jejich výzdoby, pozdější nožiče inspirovaly. Zda se tak stalo plošně nebo v určité oblasti, zatím nevíme. Kromě malínského nálezu byly všechny ostatní analogické případy (pouze 4 ks) hlášeny z polských lokalit, a to od severopolského Gdaňsku (1 ks, 14. stol., *Piaskowski 1960, 104, obr. 178*), přes Biskupin (1 ks, 12.-13. stol., *Piaskowski 1964, 563, obr. 4-5*) až po Ostrówek w Opolu (2 ks, konec 11. až poč. 12. a konec 12. až polovina 13. stol., *Bukowska-Gedigowa – Gediga 1986, 162, 300*)¹⁸. Rozšíření tohoto typu ale bylo patrně ještě širší. Jde totiž o variantu jen těžko rozpoznatelnou hodnocením příčně odebraného metalografického vzorku bez možnosti posouzení bočního vzhledu (povrchový boční nábrus, rtg., nebo úplné odstranění korozních vrstev), jindy nemusela být vlnkám pod damaskovým jádrem věnována dostatečná pozornost a čepel byla popsána pouze jako damaskovaná. V každém případě nelze předpokládat, že by publikované nálezy kopírovaly jedno a totéž výrobní schéma praktikované užším okruhem dílen v úzkém časovém horizontu, což by mohlo být vodítkem při hledání centra jejich výroby a obchodu. Malín nicméně posouvá hranici výskytu tohoto zajímavého typu více na jih a utvrzuje v předpokladu o významnější roli nožířské výroby středověkého českého státu a vazbách na mezinárodní obchod luxusním nožířským zbožím (*Pleiner 1979, 254; Voznessenskaia 1999, 109*).

Ve srovnání s českými damaškovými noži 13. století je malínský exemplář patrně tím nejluxusnějším. Komplikovanou sestavu čepele (hřbet + damasková vložka + zdobný pásek /pásky/ + břit) mají už jen nože vz. 227 a 235 z Hradištká u Davle – Sekanky (*Pleiner 1982, 274-275*) a vz. 423 z Mutějovic (*Pleiner 1969, 561-564, Pleiner 1982, 274*). Nože vz. 249, 250, 523, 215 i 216 ze Sekanky mají jen základní konstrukci (hřbet + damasková vložka + břit) (*Pleiner 1982, 274*). Všechny uvedené nože mají kvalitní tvrdé břity, tj. bez jakostních výkyvů, se kterými se lze setkat u starších čepelí (*Hošek 2003, 280; Procházka – Ustohal – Doležal 2003, 390-391*).

Závěr

Pohřeb dvou mladých mužů odkrytý v Malíně v roce 2003 v průběhu archeologického výzkumu při stavbě kanalizace lze jednoznačně označit za jeden z nejzajímavějších doposud evidovaných časně vrcholně středověkých pohřbů z regionu středních Čech. Oproti jiným nálezům lze výjimečnost celé situace spatřovat hned v několika bodech.

Už samotná varianta pohřbu dvou dospělých mužských jedinců do společné hrobové jámy se jeví v doposud známém kontextu pohřebního ritu jako spíše neobvyklá. Oba muži byli v době své smrti v plně produktivním věku (18-20 a 25-30 let) a do hrobu je jako většinu jejich současníků nesklátila nemoc, ale patrně sešli z tohoto světa násilnou cestou.¹⁹ Tuto teorii mimo jiné podporuje provedený antropologický rozbor, který na jedné z lebek identifikoval dvě se životem neslučitelná sečná zranění. Ukázalo se ale také, že se nejednalo o první taková zranění, ale že mladší z obou mužů utrpěl četné další rány již i mnohem dříve, s tím rozdílem, že tehdy je ještě dokázal přežít.

Mladíkovy zhojené rány nás mimoděk přivádí k dalšímu zajímavému bodu, kterým je fakt, že jeho zranění byla odborně ošetřena. Máme zde tak mimoděk uchovánu i cennou informaci o podobě vrcholně středověkého lékařství, konkrétně pak o značně specifické posttraumatické chirurgii. Jak, kdy a kde mladík ke svým zraněním přišel, samozřejmě nevíme. Vzhledem k četnosti poranění i následně aplikované zdravotnické péči se zdá jako poměrně pravděpodobná varianta, že mladík byl buď přímo příslušníkem nějaké bojovnícké družiny, nebo alespoň že mu toto řemeslo bylo velmi blízké. Ošetření zranění mu poskytl patrně ranhojič, kterých se v tehdejší vojsku vyskytoval nemalý počet.

Na vyšší společenské postavení obou mužů (snad by se mohlo jednat o příslušníky některé privátní feudální družiny, nebo možná i přímo o šlechtice) by snad mohla ukazovat unikátní výbava prezentovaná především honosnými noži. Bohužel přesnou odpověď na tuto otázku neznáme. Sporné jsou i další aspekty související s životem a smrtí obou mužů, k jejich rozřešení nám však údaje již chybí.

¹⁸ Rovněž viz přehled nálezů nožů se vzorovanými čepelemi na str. 252 až 253 v práci R. Pleinera (1979).

¹⁹ U druhého z jedinců (Ao 10621) antropologický rozbor násilnou smrt jednoznačně neprokázal. Nelze ale vyloučit, že mohl zemřít například na vnitřní zranění, která po sobě nezanechala stopy.

Prameny

- Beneš, K. a kol. 1963:* Vysvětlivky k přehledné geologické mapě ČSSR 1:200 000, M-33-XXII-Jihlava. Praha.
- Král, J. 1970:* Zpráva č. 91/70 o geologických, hydrogeologických a klimatických poměrech v trase silnice č. I/33, úsek Kutná Hora – Malín – Bernardov. Geofond P 91787.
- Lehečková, E. 1970a:* archiv Okresního muzea Kutná Hora (nálezová zpráva), č.j. 6/1970.
- Lehečková, E. 1970b:* archiv Okresního muzea Kutná Hora (nálezová zpráva), č.j. 1/1970.
- Rädisch, J. 1955:* Urbanisticko – geologické poměry zájmové oblasti Malína. Geofond P 7059.
- Stránská, P. 2005:* *ArÚ Antropologický posudek č. 1068/2005.*
- Vencl, S. 1960:* Archiv nálezových zpráv ARÚ Praha (nálezová zpráva), č.j. 5509/60 Kutná Hora – Malín.
- Zavřel, J. 2004:* Archiv nálezových zpráv ARÚ Praha (geologická zpráva), č.j. 4396/04, Geologické poměry v místě plánované komunikace v severní části obce Malín u Kutné Hory a blízkém okolí.

Literatura

- Benešová-Fischerová, K. 1985:* Sakrální architektura v Malíně u Kutné Hory. Sbor. Nár. Muz. v Praze, řada A, Historie, 39/1-2, 69-77.
- Bukowska-Gedigowa, J. – Gediga, B. 1986:* Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu, Polskie Badania Archeologiczne; Tom 25, Wrocław.
- Haken, J. 1933:* Kutnohorská doba praehistorická (z pozůstalosti p. školního rady Emanuela Lemingera), Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české VIII-1, Kutná Hora, 16-21.
- Haken, J. 1934:* Kutnohorská doba předhistorická, Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české VIII-2, Kutná Hora, 52-55.
- Hošek, J. 2003:* Metalografie želez raného středověku z přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi, in: *Mediaevalia Archaeologica* 5, 277-292.
- Charvátová, K. 1998:* Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420, sv. 1, Fundace 12. století. Praha.
- Jiráň, L. 1996:* Osídlení Kutnohorska a Čáslavska v období kultur popelnicových polí, *Archeologické rozhledy* 48, 674-684, 727-728.
- Kaźmierczyk, J. 1970:* Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu II, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław.
- Malina, J. a kol. 1976:* Čáslav – vývoj životního prostředí. Brno.
- Štroblová, H. – Altová, B. a kol. 2000:* Kutná Hora. Praha.
- Pavlu, I. – Rulf, J. 1996:* Nejstarší zemědělci na Kutnohorsku, *Archeologické rozhledy* 48, 643-673, 725.
- Pavlu, I. – Valentová, J. – Zápotocký, M. 1978:* Malín, okr. Kutná Hora. Výzkumy v Čechách 1975, 51.
- Piaskowski, J. 1960:* Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych, *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, Tom 2, Gdańsk.
- Piaskowski, J. 1964:* The manufacture of medieval damascened knives, in: *Journal of the Iron and Steel Institute* 202, 561-568.
- Procházka, R. – Ustohal, V. – Doležal, P. 2003:* Materiálová analýza raně středověkých kovových předmětů z Přerova, in: *Pravěk NR* 13, 387-404.
- Pleiner, R. 1969:* Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, in: *Památky archeologické LX/2*, 533-571.
- Pleiner, R. 1979:* K vývoji slovanské nožiřské techniky v Čechách, in: *Archeologické rozhledy XXXI*, Praha, 245 – 256.
- Pleiner, R. 1982:* Techniky kovářské výroby, in: *Richter, M.: Hradištko u Davle*, Praha, 268-300.

- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a výzkumu. Praha.
- Šumberová, R. 1996:* Bylanská kultura na Kutnohorsku a Čáslavsku, *Archeologické rozhledy* 48, 729-736.
- Šumberová, R. 2000:* Osídlení nivy dolního toku Vrchlice v Pravěku, *Archeologické rozhledy* 52, 261-302.
- Valentová, J. 1996:* Osídlení Kutnohorska a Čáslavska v době laténské, *Archeologické rozhledy* 48, 729-736.
- Velínský, F. 2005:* Malín, okr. Kutná Hora, stávající stav a perspektivy dalšího výzkumu malínského hradiště, *Archeologie doby hradištní v Čechách 2005*, 256-270.
- Velínský, T. 1985:* K současnému stavu poznání slovanského hradiště v Malíně, okr. Kutná Hora. Sbor. Nár. Muz. v Praze, řada A, *Historie*, 39/1-2, 55-67.
- Vencl, S. 1973:* Malín, k.o. Kutná Hora, o. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách 1970*, 76.
- Voznessenskaia, G. A. 1999:* The technology of the blacksmith's production in the rural settlements of southern Russia, in: *Archaeometallurgy in the Central Europe, Východoslovenský pravek*, AU SAV Nitra & HF TU Košice, 108-114.
- Voznesenska, G. O. - Nedopako, D. P. - Pankov, S. V. 1996:* Černa metalurgija ta metaloobrobka naseleennja schidnoevropejskogo lisostepu za dobi rannich Slovjan i Kijivskoj Rusi, Kiev, N. A. N. U. Institut Archeologii.

- Obr. 1. Malín - letecký pohled na lokalitu (místo sondy č.IV/03 označeno bílým bodem). Foto Geodis ČR.
- Obr. 2. Malín - plocha před zahájením výzkumu (v pozadí kostel sv. Štěpána). Foto: F. Velímský.
- Obr. 3. Malín - sonda č. IV/03 (v pozadí kostel sv. Jana Křtitele). Foto: F. Velímský.
- Obr. 4. Malín – sonda č. IV/03, vypreparovaná hřobová jáma č. 1/03. Skelet Ao 10622 (vpravo) a Ao 10621 (vlevo). Bílými křížky označena místa nálezů kovových předmětů a fragmentů. Foto: F. Velímský.
- Obr. 5. Při podobné potyčce se mohl naplnit i osud malínských mužů. Výřez z ilustrace z tzv. Maciejewské bible. Zdroj Bibliothèque nationale de France, Paris.
- Obr. 6. Malín – sonda č. IV/03, hřobová jáma č. 1/03. Skelet Ao 10622 (vpravo) a Ao 10621 (vlevo). Kresba: F. Velímský.
- Obr. 7. Lebka Ao 10622 shora. 1 – posttraumatická trepanace; 2a, 2b – stopy tupých úderů; 3. zhojené sečné zranění; 4, 5 – nezhojené záseky. Foto: J. Likovský.
- Obr. 8. Metalografie nože č. 1317/03. Kresba: J. Hošek.
- Obr. 9. Metalografie nože č. 1318/03. Kresba a foto: J. Hošek.
- Obr. 10. Kostěná objímka nože č. 1318/03. Kresba a foto: F. Velímský.
- Obr. 11. Kresebná rekonstrukce vzhledu nožů č. 1317/03 a č. 1318/03. Kresba: J. Hošek.
- Obr.12. Kovové garnitury (zleva bronzová přezka, železná přezka, bronzová spona). Kresba: F. Velímský.